

Zdravko Malić

ZASTANCI

Izabrao i uredio

Josip Pandurić

disput

Zagreb, 2020.

LAKOĆA PISANJA

Ima onaj neki trenutak kada prestaju sve muke, svako oklijevanje i zapinjanje, zastajkivanje i zamuckivanje, kada pero nečujno klizi glatkom površinom papira nižući riječi, ispisujući rečenice, pletući tekst. Ima onaj neki trenutak posvemašnje lakoće pisanja o kojem nerado svjedočimo, jer nastaje sred uzaludnosti a nestaje sred nevjerice.

Kao lišće...

Početak rata. Postoji onaj neki dan kada je rat počeo. Ali... prisjećajući se početka rata, prisjećajući se sada, borami evo već pedeset godina poslije, obično ne spominjemo taj, svakome znani datum, nego neki drugi, kojim je *za nas* rat počeo. Za mene je to sastanak obitelji petorice braće Malića na očevini u ljeto 1940. godine. Tako složno i u tolikom broju Malići, sinovi Pere i Ane rođ. Maroš, i mi, njihova djeca, više se nikada poslije nismo sastali.

Tim je obiteljskim skupom, kao u kakvoj romanesknoj sagi, započelo razdoblje velikih promjena, u obiteljskom smislu – velikog rasapa. Mnogi sudionici tog skupa, mahom iz redova mladžarije, rata preživjeli nisu. Prvog ratnog ljeta Jakov je poginuo u partizanima. Za grob mu se ne zna. Posljednjeg ratnog proljeća Ljilja je ubijena u Jasenovcu. Za grob joj se ne zna. Zvonka je strijeljala nova vlast u danima poslije oslobođenja. Ni njemu se za grob ne zna. Mira je umrla od tuberkuloze i posljedica gestapovskog zatvora. Nada je umrla od trbušnog tifusa...

Za ratnima došle su poslijeratne godine, u kojima je ruka povijesti-sudbine nastavila nas preživjele razmetati u samo njoj dokraja znane konstelacije. Roditeljsko se pokoljenje počelo što osipati što povlačiti na životnu periferiju, djeca su

završavala ili ne završavala škole i počela zasnivati predvidljive i nepredvidljive, sretne i nesretne vlastite obitelji, počeo je rasti i dorastati naraštaj unuka, malo ili nikako međusobno povezanih. Riječju, obična suvremena jugoslavenska obiteljska priča, statistički gledano ni po čemu izuzetna, ali promatrana sama za sebe – naprosto čudesna.

Očevi i djeca u vihoru rata i revolucije. Izlazak iz tisućugodišnje povijesne anonimnosti na pozornicu našega malog, ali – kao što volimo reći – nama jedinoga svijeta... žestoko smo platili. Krvlju i suzama. Grobovima i zatvorima. Glad i neimaštinom. Mržnjom i ljubavlju. Poricanjem i zaricanjem. Odustajanjem i istrajavanjem. Lutanjem. Lutanjem i onda kada nam se put činio jasan i cilj dostižan. Željenim i neželjenim obratima. Samozatajnom okrenutošću budućnosti. Sjetnim pamćenjem prošlosti. Radosnim osjećajem sutvoraca povijesti. Razočaranjima. Melankolijama i euforijama. Razvezivanjem jednih i zavezivanjem drugih čvorova. Osionim smijehom i skrivenim plačem. Sramom i ponosom. Prepuštanjem bujici događaja da nas nosi kamo i kuda hoće. Tvrdočlavinom, samopogubnim opiranjem...

A sve je to, čitava je ta igra života i sudbine, čitava je ta naša pri-povijest započela onoga idiličnog ljetnog skupa 1940. godine. Moj je otac tada rekao: "Kuda Švabo prođe, trava ne raste." Danas, punih pet desetljeća kasnije, ne preostaje mi ništa drugo nego da kažem suprotno: Raste trava, raste, čak bujnije, jer poslije požara... Poslije tolikih požara.

Moja baba Maruška

Nedavno, minulog lipnja, proputovah Likom i tamo negdje pod Udbinom, dok sam se onako iz čista mira, znatiželjnički, kao turist kakav bjelosvjetski vrzmao po nekom zapuštenom i napuštenom seoskom groblju, na kome posljednji ukopani pokojnik, Mane Jurić, momak partizan, leži od početka proteklog prokletog rata, u pamet mi dođe moja baba Marija Čorak rođ. Mesić i nika-ko da ode, pa što da s njom počnem, sačinih joj nešto kao portret, meni se čini nalik na one obredne portrete koji su se ponegdje u slavenskom svijetu oslikavali na šestokutnoj trapezoidnoj uzglavnoj strani lijesa. Možda u tom pričnom, zadušničkom, parastosnom portretu, spontano donesenom s puta, uz-putnom dakle, poneki čitalac, unuk babin neki, moj bližnji, prepozna i svoju gotovo sasvim zaboravljenu babu iz onog svijeta i vremena koje rata kanda preživjelo nije.

Zagreb, 3-6. kolovoza 1987. godine

Bilo je to tako davno da ne znam sjećam li se ili se možda samo domišljam povezujući ono što sam od matere i ujaka tu i tamo našao. Imao sam ludu, tj. fantastičnu, tj. kao izmišljenu babu Marušku, kako se u obitelji govorilo – “pravu Čorkušu”. Bila je poput onih dadilja i starica koje se često spomi-

nju i opisuju u vlastelinskoj ruskoj književnosti od Puškina do Bunjina, od *Evgenija Onjegina* do *Mračnih aleja*.

Baba Maruška znala je pričati priče kao nitko živ i uz to svoje večernje pričanje-bajanje peći najslasnije na svijetu uštiple od bijelog i pljacke od pšeničnog brašna. Onako ubrađena crnom maramom, ispod koje su joj neposlušno izvirivali gusti pramenovi sijede kose, pa ih je neprestano ljutito sklanjala s čela i obraza, i onako obasjana živahnim rumenim plamenom vatre iz zidanog štednjaka, izgledala je kao neko čudesno, dvostruko biće – dobra vila i zločesta vještica. A takve su joj bile i priče – slasne kao uštiple, ali nadjevene i nekom potmulom jezom od koje ti se najprije grlo stegne i srce zatuče kao u uhvaćena pileta, a zatim imaš strašne snove i vičeš u snu *mamo, mamo, ne daj me!*

Te su se priče obično događale noću, s nebom kojim su bešumno i hitro krstarili ogromni oblaci-jedrenjaci (takvih oblaka više nema), čas zaklanjajući čas otkrivajući stalno drukčije lice Mjeseca. U tim su se pričama djed Jakov i ujak Marko, koji se meni činio djedovim vršnjakom, svejednako vraćali u selo odnekud izdaleka, bit će s jesenjeg sajma u Senju, možda u Karlobagu, malko pripiti i jako umorni, ali i nestrpljivi da stignu kući s gotovinom od godišnjeg utrška... Kada priča moje babe Maruške dopre do tog mjesta, meni pred očima stane “kao živ” djedov novčanik od kao đon debele, ali meke i glatke kože, čvrsto obmotan oputom i skriven u širokom platnenom pojasu koji mu je njegova Maruška sašila... S gotovinom od godišnjeg utrška i s kupljenim potrepštinama: nešto gvoždarije, bačvica bijelog vina i bačvica crnjaka, sol, šećer, vijenac-dva smokava, šaka-dvije suhih grožđica, crni glot za babu, šarena marama za prvu nevjestu, ogrlica od staklenih perli za moju mater, tada još djevojčicu, čakija i šećerleme za prvog unuka.

Dotle je priča bila blaga kao melem i slasna kao uštipak.
A onda...

A onda bi se konji, zekan i putalj, odjednom poplašili i jurnuli glavom bez obzira. Tu bi se neizostavno našla i neka, poslije prvih jesenskih kiša nabujala rječica, konji bi krivo zavezli kola na most načinjen od brvana, među kojima je uvijek moralo biti i ono jedno natrulo, pukla bi prednja osovina na kolima ili bi se slomilo rudo, ili bi, sačuvaj te bože, konju noga naprsila. Uto bi se iza jednog planinskog hrpta pojavio gorostas div, u nekoliko bi koraka pregazio kao rog mračnu udolinu s krivudavom cestom po sredini i šutke bi zamakao za drugi planinski greben. Zaokupljeni smirivanjem konja i ogledavanjem štete, ponekad bi djed i ujak tog strašnog diva spazili tek kada bi, trenutačno obasjan mjesecom, zamicao za planinu i nestajao tamo... odakle bi ponovno iznenada banuo, tj. u nekoj drugoj priči moje babe Maruške.

Recimo u onoj u kojoj su moj djed Jakov i moj drugi ujak, Ivan, kopači duboko pod zemljom, u rudniku, u jednom dalekom-dalekom kraju koji zovu Amerika. Tamo će se taj div ili možda njegov prekomorski rođak jednoć jako rasrditi na podzemne patuljke s fenjerima, pijucima i lopatama i urlajući kao razjaren medvjed (i gore! i gore!) zdrmat će brdo ispod kojeg je izduben rudnik i u njemu će završiti zatrpati moga ujaka Ivana.

Nije se u svakoj priči moje babe Maruške pojavljivao gorostasni div, ali u svakoj si mogao nazrijeti makar trag njegove zloće, oslušnuti makar šapat njegove pakosti, naprimjer u onoj o začaranim svatovima. U toj priči jedne mrkle noći ptice, naglo se iza sna prenuvši, zacvrkutaše kao da je već svanula zora, pa je moj djed Jakov izišao pred staru kuću (novu još nisu bili podigli) da vidi što se to događa, a kad tamo...

Cestom ispod sela nailaze svatovi, bijeli, pod bijelim barjaci-
ma, na bijelim kićenim konjima, sve igrajući. Pod prozirnim
velom, s krunom od đurđica na glavi, jaše mlâda, na blijedu
licu dva oka, kao ugljen crna, kao bunar duboka... Svatovi
mašu rukama, dovikuju se cikteći, žamore, samo što tu ciku
i žamor ljudsko uho ne čuje... Kada poput maglena oblaka
najzad nečujno zađoše za Gomilicu, strmim, izlokanim gro-
bljanskim putom, moj djed Jakov odčeka dok se i zadnje pti-
če ne smiri, pa se vrati u kuću i liježući u postelju promrsi:
“Stanini svatovi.” A moja baba Maruška zdvojno uzdahne,
triput se prekrži i prošapta: “Bože blagi, prosti joj grijeh!”

Pričanje moje babe Maruške nalikovalo je vodi tekućici:
svaki je put teklo malo drukčije i nikad nisi bio unaprijed
siguran kuda će te nositi i gdje ostaviti. Tako je pričajući o
ukletim svatovima jednoć mijenjala okvir priče, ono o na-
glo probuđenim pticama u noći i o djedovu izlaženju pred
kuću. Drugi bi put početak priče krenuo u se, poput vira,
i zaneseni bi slušalac, tj. ja, saznavao o grešnoj i nesretnoj
ljubavi između sestre i brata, Stane i Stanka. Taj je slušalac
ipak s najviše strepnje očekivao drugi, pravi svršetak priče
o ukletim svatovima, kada bi – ne uvijek! – njegova baba
Maruška tobože nehajno dometala kako baba Jeka, svakom
dobro znana vidarica i bajalica, priča po selu da se za vedrih
i mjesečnih noći iz Stanina groba čuje kao neka tužna pje-
sma, kao neko jecanje... Tada bi taj slušalac zagnjurio glavu
u toplo i meko babino krilo i molećivo ponavlja: “Nemoj
to, bako, nemoj to, bako!”

Moja je baba Maruška bila bogobojazna žena, ali nije
bila pobožna. Da to objasnim. Nisi je mogao vidjeti s mo-
litvenikom u ruci i nije išla u crkvu nego “k crkvi”, gdje su se
starine skupljale da popričaju, a mlađarija da zapjeva i kolo
zaigra. Nešto su joj se popovi bili grdno zamjerali... A za-

pravo, poput većine njezinih zemljaka, baba Maruška nije bila sklona sagibanju šije pred ma kakvim autoritetom. Riječju – nije znala klečati. Kada bi u razgovoru netko počeo metanisati nekom ovozemaljskom svecu, govorila bi: “Hajde, ne pretjeruj! I taj je tvoj glavonja na svijet došao između dvije noge kao svi mi ostali!” Jedini autoritet koji je prešutno priznavala bio je onaj moga djeda Jakova, njezinog čovjeka, s kojim je izrodila jedanaestoro djece, deset sinova i jednu kćer, moju mater.

Baba Maruška nije podnosila veliku vrućinu, još to da o njoj ispričam. Najveći je dio godine hodala po kući bosa. Kada bi udario srpanjski zvizdan, izvlačila bi iz škrinje neku mrežastu haljinu (vjerojatno “made in U. S. A.”) kroz koju se “sve vidjelo” i u njoj povazdan paradirala na sveopću sablazan ukućana. Djed se o tom babinom razgolićavanju (riječ “striptiz” još nije bila u upotrebi) nije izjašnjavao, samo se lukavo ispod brka osmjehivao i nisi znao što misli. Mislim da je moj djed Jakov volio moju babu Marušku.

Kada je baba Maruška umrla, bio je rat. Moja se mati zatvorila u sobu i tamo je skrivečki plakala. Tada je prvi i posljednji put u životu glavu umotala crnom maramom.

Moja je baba Maruška o životu govorila: “To ti je, dijete, kao da uđeš na jedna vrata i na druga izideš.”

Tako je, poslije, govorila i moja mati.

Moja prva društvena intervencija koje se sjećam: U sarajevskom Velikom parku, dolje uz veliki rondo s cvijećem i vodoskokom, oko kojeg sam gonio svoj veliki drveni šareni kotač (tog dijela parka danas više nema, prekriven je asfaltom pločnika), neka je mamica uzela prašiti tur svojoj rahitično krivonogoj kćerkici (ni rahitisa više nema!). Hrabro sam prišao razljućenoj zlostavljajući i rekao: “Nemojte je tući!” Zbunjena žena mi je odgovorila pitanjem: “Šta je? Alma ti se sviđa?” Onda je došao red na mene da se zbunim. I zbunio sam se. (Posramljeni zaštitnik nejačadi!) Bilo je to 1939. godine. Imao sam nepunih šest godina.